

בדרך אל קופסאות הבטון

פנינה מוצפי־האלר חוזרת אל מאמרה "יש לך קול אותנטי: מחקר אנתרופולוגי ופוליטיקה של ייצוג מחוץ לחברה הנחקרת ובתוכה" (גיליון 11, 1997)

חשיבה דה־קולוניאלית על גבולות שוללת את הפריוילגיה האפיסטמית של מדעי הרוח והחברה – הפריוילגיה של הצופה שהופך את שאר העולם לאובייקט לתצפית (מאוריינטליזם ועד לימודי סביבה). [חשיבה כזאת] גם מתרחקת מהפוסטקולוניאליות אל עבר הד־קולוניאליות, ובכך פונה אל הגיאופוליטיקה ואל פוליטיקת הגוף של הידע (Mignolo and Tlostanova 2012).

כשתלמידות שקראו את "יש לך קול אותנטי" בשיעורי מבוא לאנתרופולוגיה פוגשות אותי בכנסים, הן אומרות בהתלהבות "קראתי את המאמר שלך", בה"א הידיעה, ומצטטות את הכותרת כאילו כתבתי מאמר אחד בחיי. ואני תוהה אם הן הבינו את הקריצה של הכותרת שעדי אופיר העניק למאמר, שנכתב במקורו באנגלית (Motzafi-Haller 1997) ונשא כותרת יבשושית, אקדמית משהו, שדיברה על "הזכות לכתוב" (Writing Birthright).¹ ואני מקווה שהקוראות הנלהבות אכן הפנימו את הטענה המרכזית של המאמר שאהבו כל כך, שהדגישה שאין "קולות אותנטיים" ושכל כתיבה היא מעשה של ייצוג; ובעיקר, שכתיבה אקדמית צריכה לחשוף את המיקום של החוקרת בשדה המחקר מפני שזהו יסוד מרכזי שמעצב את מעשה הייצור של ידע אקדמי.

כדי להנהיר את הטענה האפיסטמית הזאת לגבי חשיבותו של מיקום החוקרת (positionality) התמקד המאמר במיקומים השונים שלי בשתי סיטואציות במחקרים

1 הכותרת באנגלית, writing birthright, הציעה משחק מילים שהתייחס הן לתהליך הכתיבה של כתב היד, שנקרא Birthright, והן לזכותי לכתוב – זכות שניתנה לי בגלל מי שאני.

שערכתי – האחת באפריקה והשנייה בישראל. חזרתי והדגשתי שהפרטים הביוגרפיים שסיפקתי (למשל, שילדים אפריקנים רצו אחרי מכונית וצעקו "לקואה", אישה לבנה, או העובדה שבילדותי בישראל שרנו זה לזה, ילדים מזרחים שגדלו בעיירת פיתוח, "כושית במבו אפריקה, שוקולדה מסריחה") משרתים טענה אנליטית: הם נועדו להנהיר את התהליך שדרכו למדתי שאיני יכולה לאמץ את מודל המחקר ה"מדעי" הפוזיטיביסטי המקובל, המגדיר הפרדה בין המרחב הנצפה ובין החוקרת שעורכת תצפיות. הדיון בשני המיקומים השונים שלי בשתי סיטואציות המחקר נועד להמחיש את הצורך במודל אלטרנטיבי של כתיבה ומחקר, כזה המדגיש את הכורח בחשיפת המיקום של החוקרת מול אוכלוסיית המחקר. אף שהשתוקקתי "לשחק את המשחק האקדמי" לפרטיו במטרה לבסס את עצמי כאקדמאית מוכרת במהלך המחקר הראשון שלי בבוצואנה, כך כתבתי במאמר (מוצפיי-האלר 1997, 87), חשתי חוסר מנוחה עמוק מהמיקום הבטוח, האדנותי הזה, שאלי הוזמנתי כאתרופולוגית חיצונית לבנה בעלת פריווילגיות – מיקום שהתבטא למשל בתקציב מחקר נדיב מהאקדמיה האמריקנית למדע ובהצעת מחקר שקיבלה לגיטימציה אקדמית מאוניברסיטה מכובדת. למרות ניסיונותיי לגלם את תפקיד החוקרת המדענית, זו שבאה לתעד את עולמם של ה"אחרים", כך כתבתי, "היו ימים שבהם הלוגיקה הפנימית של הפרקטיקה המחקרית [הפוזיטיביסטית] חמקה ממני" (שם, 88).

תחושת אי-הנחת העמוקה מהמיקום הקולוניאלי הבטוח בעצמו, חסר הרפלקסיביות, לא נעלמה כשהוזמנתי לחזור לאקדמיה הישראלית כחוקרת של "האתיופים", שהפכו כבמטה קסם ל"בעיה" שיש לפתור. תיארתי את תחושת התיעוב שלי כלפי העמדה הזאת, שהופכת אנשים ל"בעיה" ואינה בוחנת כיצד יחסי הכוח, המוטמעים בכל תהליך מחקר, מייצרים ומשכפלים היררכיות חברתיות. הטענה המרכזית שפיתחתי באמצעות השימוש במסגרת ההשוואתית של מיקומי השונים בשתי סיטואציות המחקר הדגישה שכל עמדה מחקרית צריכה להיבדק ושאיני מקבלת את פוליטיקת הזהויות הצרה המשייכת עמדה מוסרית לחוקרים ולחוקרות ילידיות. תיארתי את הבלבול שחשתי כשקיבלתי הזמנה לתרום מאמר לקובץ על פמיניזם בישראל והיה לי ברור שהוזמנתי לכתוב כ"אישה מזרחית". באותה נקודת זמן בחיי, כך כתבתי (שם, 89), השיוך האתני המזרחי שלי לא היה רלוונטי כמו היותי דוקטורנטית בת שלושים, בהיריון ראשון, שמתגוררת בדירה שכורה בעיירה קטנה ומושלגת במסצ'וסטס ומתמודדת משם עם כתיבה על מחקרי באפריקה.

היום, כשאני קוראת את המאמר שפורסם לפני יותר מעשרים שנה, אני מופתעת בעצמי לראות עד כמה חזרתי על טענותיי אלו כאילו צפיתי את האפשרות לקריאה מצמצמת של הדיון הרפלקסיבי שערכתי. וכמו מורה עקשנית מול קהל קוראים סרבני, צירפתי לגרסה העברית של המאמר אחרית דבר ובה פירטתי בשלוש נקודות ממוספרות את ההשלכות הפוליטיות והתיאורטיות של כתיבתי.

הניסיון לכתוב באופן רפלקסיבי לא היה פשוט. החשיפה העצמית שעמדה במרכזו של המאמר המקורי הייתה כרוכה בפחד משתק. העובדה שכתבתי את המאמר במקור באנגלית ורק אחר כך תרגמתי ועיבדתי אותו לקהל קוראים בעברית היא משמעותית. הכתיבה באנגלית פתחה בפניי מרחב בטוח יותר, שיפוטי פחות, של קהל מדומיין, קהל שהתחיל באותן שנים ממש להיחשף לסוגת הכתיבה הרפלקסיבית של מחקר וחשיבה ביקורתית. האקדמיה האמריקנית חוותה באותה נקודת זמן את מה שכונה בספרות "משבר הייצוג"². לקראת אמצע שנות התשעים הצטרפו אל השיח הביקורתי הזה כותבות פמיניסטיות אשר שכללו את סוגת הכתיבה הרפלקסיבית והפכו אותה לכלי מרכזי בערכת הכלים החדשה של כתיבה ומחקר.³ הדגש בסוגה זו הוא שמיקום החוקרת בשדה המחקר אינו יכול להצמצם לשולי הכתיבה, לוידוי קצר המופיע בפרק המבוא או בהערת שוליים, אלא הוא חלק אינהרנטי מניתוח הידע המיוצר.⁴ כבר בתחילת שנות השמונים הסבירו האנתרופולוגיות ברברה מאירהוף וג'יי רובי כי "ידע רפלקסיבי כולל לא רק מסרים אלא גם מידע המסביר כיצד נולד [ידע מחקר], ומה התהליך שבו הושג" (Myerhoff and Ruby 1982, 2). כותבות פמיניסטיות מתארות את השיתוק שאוחז בהן כאשר הן מנסות להתאים את כתיבתן למודל הכתיבה והמחקר ההגמוני הזכרי (Behar and Gordon 1996). כמוהן, חשתי פחד בניסיון הראשון שלי לכתוב באופן רפלקסיבי בגלל מיקומי המגדרי אבל גם בגלל מיקומי האתני-מעמדי. במאמר הבעתי את החשש שאיחשב ל"מזרחית זועמת" ושאצטלת "המדענית המקצוענית" שעבדתי קשה כל כך להשיגה תילקח ממני באחת אם לא איענה לקונבנציות מקובלות של כתיבה אקדמית. התגובות האגרסיביות של שופטי המאמר, שהוגש בגרסתו האנגלית לתיאוריה וביקורת (בעידודו של יהודה שנהב, עוד לפני שהיה עורך כתב העת), אכן הגשימו את הפחדים שלי. אחד הקוראים-השופטים – בחוות דעת של ארבע שורות קצרות – התעלם מטענותיי התיאורטיות וביטל את הרלוונטיות של הכתיבה הרפלקסיבית שלי. הוא אמנם המליץ לפרסם את המאמר אבל עשה כן מתוך צער על ש"האופנה האמריקנית הזו של הריכוז בעצמי" הגיעה לאקדמיה בישראל.

התגובות למאמר עם פרסומו היו מגוונות. קולגות כתבו מכתבים אישיים והצהירו שהן "ממש אהבו" את המאמר ושהן מאמצות אותו לסילבוסים שלהן. תלמידות איתרו את כתובת המייל שלי והביעו במילים נרגשות את התחושה שהן "סוף סוף מרגישות שהן מבינות למה עושים מחקר בישראל", כדברי אחת מהן. למשרדי הגיעו כמה אנשים, רובם גברים מזרחים משכילים, שביקשו להיפגש איתי כי נתקלו במאמר ורצו לבטא את הרגשות המורכבים שעוררה בהם הקריאה. זכור לי בחור כבן שלושים שסיפר שהוא יליד ירוחם,

2 Clifford 1992; England 1994; Burawoy 2003; Ortner 2016

3 Visweswaran 1988; Behar and Gordon 1996; Aune 2009

4 Jackson 1989; Supriya 2001; Denzin 2006

שנסע שנים בעולם הגדול וקיבל את מאמרי מחבר שעודד אותו לקוראו מפני שמצא בו הרהוד לתחושת הזהות המסוכסכת, לזעם ולתסכול שחש בשובו לעיר הולדתו. פסיכולוג מזרחי, נשוי לאישה אשכנזייה ובעל קריירה מצליחה, אמר לי בהתפעמות שבמאמר זה הוא מוצא לראשונה ביטוי למורכבות של חיינו בישראל.

והיו גם תגובות ממוקדות יותר של קולגות מהאקדמיה, שהתייחסו לעובדות נקודתיות שעלו בטקסט ולא למסר התיאורטי הביקורתי או לסגנון החדשני של המאמר. כך למשל, אנתרופולוג בכיר ואמפתי שקרא את המאמר עם פרסומו פנה אליי ושאל אם הוא האיש שעליו אני מספרת כמי שהציע לי לחזור ארצה עם התואר האקדמי שרכשתי כדי לחקור את האתיופים כ"בעיה" – סיטואציה שתיארתי כסיבה לתחושת התיעוב שחשתי כלפי העמדה הקולוניאלית הקלאסית של האנתרופולוגיה הישראלית שהוזמנתי אליה. "לא, זה לא אתה", הרגעתי אותו. אבל אותו פרופסור נחמד היה גם מי ששאל אותי בחמימות אם שנות ההוראה שלי בהרווארד היו במסגרת רגילה או בתוכנית ערב למבוגרים. כבשתי את תחושת הזעם וההשפלה שחשתי מעצם הצגת השאלה ועדכנתי את האיש שהתוכנית שלימדתי בה באוניברסיטת הרווארד במשך שלוש שנים הייתה במסגרת האקדמית המלאה באוניברסיטה היוקרתית, ויתרה מזו – היא הייתה תוכנית מיוחדת לסטודנטים מצטיינים במדעי החברה (honors program). הוא כמוכן היה יכול לבדוק זאת בעצמו לו היה קורא את קורות החיים שלי. הקלות שבה הציג את השאלה, שפקקה ברקורד האקדמי שלי, גרמה לי להבין שכל מה שטענתי במאמרי חלף מעל לראשו של האיש; שהוא ממשיך לראות אותי כמי שאולי לימדה בהרווארד ופרסמה מאמרים בכתבי עת כמו *American Ethnologist* ו-*Cultural Anthropology* לפני שהגיעה לאוניברסיטת בן-גוריון, אבל שייכותה למועדון המקצועי האקדמי עדיין אינה ברורה מאליה.

פרופסורית אחרת העירה (גם היא בחיך גדול) שנהנתה מאוד מהמאמר ושהיא משתמשת בו להוראה "כי התלמידים ממש אוהבים לדון בו בכיתה", אבל אז הוסיפה שהיא תוהה מדוע לא ניתחתי את העובדה ששם משפחתי כולל גם את השיוך הלא מזרחי בעליל "האלר". ושוב הגבתי בחיך ואמרתי שאם תקרא את המאמר בעיון היא ודאי תראה שאחת ממטרות המאמר הייתה לתשאל כתיבה הנעשית מתוך עמדה "ילידית" מהותנית.

ולצד תגובות נלהבות של תלמידות, ותגובות נלהבות פחות עד מלגלגות של קולגות, הגיעה גם התגובה השלילית הרשמית שאותה צפיתי. זומנתי לחדרו של ראש המחלקה שלי, שביקש "לדון בטענות של המאמר שלך". ידעתי שהאיש אינו בר שיח לכתיבה הרפלקסיבית והביקורתית שהמאמר הציג ונמנעתי בכל דרך מהשיחה שביקש לנהל. ידעתי כי הוא חש מרומה: הוא התעקש לגייס אותי למשרה מלאה בקמפוס המרוחק בשדה בוקר מפני שקרא את מאמריי על בוצוואנה שהתפרסמו בכתבי עת אמריקנים מרכזיים, ומצא שהעניין האקדמי שלי בחברות "בשולי מדבר הקלהרי" יכול להתאים למוקד "לימודי מדבר" של המכון השוכן בקמפוס בשדה בוקר. כשדיברתי איתו על כוונתי להתחיל מחקר חדש העוסק במזרחים

ובמזרחיות בישראל הוא הבין זאת באופן שבו אנתרופולוגים ישראלים הבינו מחקר כזה באמצע שנות התשעים: מחקר על "עדות". הוא ניסה לעזור לי, למיטב הבנתו, והציע שאדבר עם חוקר מבוגר שכתב על יהדות עיראק. אני זוכרת בחלחלה את המפגש הנבון ההוא שבו החוקר העיראקי, שכתב ספר על ההיסטוריה של קומוניסטים עיראקים יהודים, ואני יושבים יחד ומנסים להבין מדוע התעקש ראש המחלקה שלי שיש לנו עניין משותף.

האגרסיה האקדמית שהופנתה כלפיי בעקבות פרסומו של המאמר לא הייתה ברמת המיקרו, מהסוג שכלנית צאלח מתעדת במאמרה המצוין (צאלח 2016); זאת הייתה אגרסיה בוטה, גלויה וחסרת עכבות. כשהתברר שאני מופיעה בטלוויזיה ומדברת על מזרחיות ביקורתית ושאני משתתפת בפעילות פוליטית-חברתית שהובילה להקמת הארגון שהפך לימים לקשת הדמוקרטית המזרחית, קיבלתי זימון שני לשיחה רשמית עם ראש המחלקה, והפעם הוא דיבר בזעם בלתי נשלט. הוא טען שאני "מבזבזת את זמני" ולא זה מה שהוא מצפה ממני כאקדמאית. המסר היה שעליי לחוש הכרת תודה על המשרה שניתנה לי, ושאני "נושכת את היד שהאכילה אותי". במאמרים שפרסמתי על עבודתך באפריקה את כותבת בצורה רצינית, מה ההתבכיינות הזאת, נאמר לי במילים בוטות. ב-1998, בתום שלוש השנים הראשונות של עבודתי האקדמית, הובהר לי ללא סרק שמשרתי בסכנה. האיש איים כי לא יכתוב את המכתב הממליץ על המשך עבודתי לשלוש שנים נוספות שבסופן תתקבל ההערכה המקצועית שתקבע את גורלי האקדמי.

פניתי לראש המכון ללימודי מדבר וביקשתי לדון באיום של ראש המחלקה שלי לא להאריך את העסקתי בשלוש שנים נוספות. ביקשתי ממנו שיקרא את המאמר שכתבתי לפני הפגישה שבה יידון מעמדי האקדמי. האיש, אקולוג ללא כל הכשרה בקריאת מאמרים במדעי החברה, הצהיר שאכן קרא את המאמר שלי והוא חושב שהוא "מעניין" אבל אינו מבין "מה זה קשור למדע". בכל מקרה, הוא הבטיח, מגיעות לי שלוש שנים נוספות לפי התקנון, וראש המחלקה אינו יכול למנוע ממני את המשך עבודתי לאור הרקורד המקצועי שלי, הכולל פרסומים וגיוס כספי מחקר. באותן שנים השגתי תקציבי מחקר לשני מחקרים חדשים ורחבי היקף בשיתופי פעולה – האחד במימון קרן ישראל-הולנד (NIRP) למחקר בבורקינה פאסו שבמערב אפריקה והשני במימון משרד החוץ הדני, פרויקט משותף עם קולגות ירדנים, מצרים ופלסטינים. אם אצליח במהלך אותה שנה לגייס כספי מחקר נוספים, הבטיח הדיקן, יובטח מעמדי לשלוש השנים הבאות. גייסתי.

אולם ראש המחלקה לא ויתר. הוא התעקש לכתוב מכתבים שביקשו לערער על אמינותי האקדמית, על איכות עבודתי, על היושרה האישית שלי (ההאשמה המגוחכת ביותר הייתה שאני "לא דוברת ערבית"). שאלתי את הפרופסור שציטט את ה"אשמה" הזאת, ששמע בוועדת קידום פנימית, אם העיראקית היהודית שלמדתי בבית הוריי נחשבת "ערבית", ומדוע ידיעת השפה הערבית מוצגת כתנאי לקידומי המקצועי. המאבק שנועד לערער על הקידום שלי נמשך שמונה שנים. שמונה השנים האלה נוספו לרקורד של שש שנות הוראה

ומחקר בארצות הברית טרם כניסתי לאקדמיה הישראלית.⁵ במהלך אותן שנים ארוכות ונטולות קביעות ידעתי שאם אמשיך לכתוב בסגנון הביקורתי ה"לא מדעי" שלי אסכן את הקריירה המקצועית, ובחוש בריא של הישרדות "הגנתי" על עצמי וביססתי לגיטימציה מקצועית בדרך המקובלת, שכללה לא רק השגת תקציבים מקרנות מחקר אלא בעיקר פרסום בכתבי עת מרכזיים בארצות הברית.

המסע שלי באקדמיה הישראלית במהלך שני העשורים האחרונים מלמד שאילו צמצמתי את עבודתי לכתיבה רפלקסיבית כמו זו שהצגתי ב"יש לך קול אותנטי" היה עליי לשלם מחיר גבוה, שעלול היה לגדוע את הקריירה האקדמית שלי. יש פה תוכנה מיידית וברורה שנוגעת לפוליטיקה של תהליכי הקידום באקדמיה הישראלית, והיא רלוונטית גם היום, ואולי אף ביתר שאת, במציאות הניאו-ליברלית המתגמלת עבודה אקדמית לא על בסיס עומקה או חשיבותה החברתית או התיאורטית, אלא על פי מספר המאמרים.

מתוך המסע הזה עולה מסר נוסף, והוא ממשיך מעבר לתוכנה שכתובה מהסוגה הרפלקסיבית עלולה לסכן את הקריירות הפגיעות של חוקרות וחוקרים צעירים באקדמיה הישראלית. המסר הוא שרפלקסיביות אינה תרגיל מצומצם בוודאי אישי, אלא יש בה פוטנציאל פוליטי ואפיסטמי שמרחיב את אופני ייצורו של ידע מחקרי. סקירה שאני עורכת בימים אלו לקראת כתיבה של מאמר מקיף הדין באופייה וביתרונותיה של כתיבה רפלקסיבית מעלה מגוון מרשים של ספרות מחקר שמשמשת בכתיבה רפלקסיבית. הסקירה מראה כיצד סוגת הכתיבה הרפלקסיבית משמשת לא רק בתחומים של תיאוריות סוציולוגיות ביקורתיות,⁶ תיאוריה ומחקר פמיניסטיים⁷ ופמיניזם פוסטקולוניאלי,⁸ אלא גם בדיסציפלינות כמו מדע המדינה ויחסים בינלאומיים (Hamati-Ataya 2013), ואפילו ברפואה ציבורית (Ellis and Bochner 2000; Fassin 2014).

מדוע לא התפתח בישראל דיון מכבד ורציני דומה, שבודק את הפוטנציאל התיאורטי והחברתי-פוליטי של סוגת הכתיבה הרפלקסיבית? כדי להתחיל להשיב על שאלה זו אפנה להתבונן בקצרה בעבודתן של שתי כותבות וחוקרות צעירות שאימצו את העמדה הרפלקסיבית והשתמשו בה באופן מרהיב. אני מציעה את שתי הדוגמאות הללו משום שמגולמים בהן תחכום תיאורטי ואופנים חדשניים של התבוננות וניתוח של החברה בישראל. ראו למשל את מסתה האחרונה של יאלי השש, שפורסמה, כמו רבים מהמאמרים

5 חבריי, שסיימו את עבודות הדוקטור שלהם בארצות הברית באותה שנה שסיימתי אותו אני, כבר הגיעו לפסגת סולם הדרגות האקדמי והצהירו באוזניי שרשימת הפרסומים שלי אינה פחותה משלהם. כשהצלחתי להתקבל לשלב הראשון של הקידום במעלה הסולם האקדמי, לדרגת מרצה בכירה (שנתיים נוספות חלפו בטרם קיבלתי קביעות), רשימת הפרסומים ועבודות המחקר שלי הייתה, על פי ראש הוועדה המקצועית שלי, ארוכה הרבה יותר מהמצופה לשלב זה.

6 Bourdieu 1992; Ellis and Bochner 2000; Mignolo and Tlostanova 2012; Venkatesh 2013

7 Haraway 1988; Schrock 2013

8 England 1994; Visweswaran 1997; Hurtado 2003

הרפלקסיביים בעשור האחרון, בכתב העת **תיאוריה וביקורת**.⁹ השש פורשת במאמר זה תזה תיאורטית מורכבת שמתמשת במושג האמריקני **white trash** כדי לנתח את מיקומם של המזרחים בישראל על גבי הציר המחבר עוני וקולוניאליזם. היעדר הדיון במרחב המעמדי והלאומי של המזרחיות בישראל במסגרות תיאורטיות קיימות מומחש לא באמצעות נתונים אמפיריים חיצוניים אלא דווקא דרך בחינת המיקום האוטוביוגרפי של המחברת ושל משפחתה בשיכונני הדיור הציבורי באשקלון. המחברת מנסחת ברהיטות את המורכבות של ההיררכיה החברתית המתעצבת בישראל מתוך החוויה והמיקום שלה ושל משפחתה בצירים המחברים מזרחיות, מעמד, מגדר ושיוך לאומי. היא כותבת:

באותו הזמן החלו הערבים לזרוק אבנים במקומות רחוקים. הערבים היו אויבים, ובהיותי נערה מתבגרת בתיכון היה עליי לנסות ולגבש תפיסת עולם בענייני היום שתתאים לעקרונות של צדק ושוויון. אלא שבגוף החלה להתבסס אותה בחילה קיומית מההבנה שלמרות המיקום השולי שלי בשכונה או בבית הספר, בחלוקה שבין יהודים לערבים, אני בצד השולט (השש 2017, 260).

הדיון הרפלקסיבי שהשש עורכת מאפשר לאתגר מסגרות אנליטיות קיימות שהפרידו בין קטגוריות אתניות ומעמדיות ופותח פתח לחשיבה ולניתוח מורכבים של הבורזמניות של היררכיות חברתיות. הדיון הרפלקסיבי מאפשר, אם כן, מסגרת חדשה לניתוח ולהבנה של תהליכים חברתיים ושל האופן שבו הם מעצבים חוויות של נשים וגברים במרחבי השוליים המרוכבים.

יוניט נעמן, במסה שפורסמה עשור לפני מסתה של השש, עושה מהלך דומה כשהיא מציעה דיון רפלקסיבי על מיקומה כאישה צעירה חומה הקוראת שירה עברית שנכתבה מתוך עמדה גברית לבנה (נעמן 2006). נקודת הכניסה הרפלקסיבית של נעמן חושפת את המבנה הדכאני שבתוכו היא פועלת, כמו נשים מזרחיות אחרות, ומציגה אותו כ"זירת התגוששות שתוצאותיה ידועות מראש בין פרחות לבנות טובים" (שם, 191).

בשתי דוגמאות קצרות אלו יש פירוק של קטגוריות ידע מקובלות במדעי החברה ובחינה של אופני הבניית המציאות החברתית הישראלית כפי שהיא נחוות דרך הגוף האישי והפוליטי של המחברת. עבודות אלו מסמנות כיוון חדש ומאתגר של מחקר וניתוח חברתי בישראל. אולם למרות הפוטנציאל החתרני המגולם בכתיבה רפלקסיבית כזאת, אני מוצאת שהיא נתקלת בקיר אטום ובהתעלמות מהאלטרנטיבה האפיסטמית שהיא מציבה. במאמרי סקירה המבקשים למפות את אופייה של הכתיבה הסוציולוגית בישראל בשנים האחרונות יש נטייה להכניס כתיבה רפלקסיבית כזאת לקופסה של שירים של "השיח הפוסט-מודרניסטי"

9 למען השקיפות אציין שהנחיתי את יאלי השש, לצידו של דני גוטוויין, בעבודת המוסמך שלה. לא הייתי מעורבת ישירות בעבודת הדוקטור שלה או בעבודתה המקצועית כאקדמאית פמיניסטית בעשור האחרון.

(רם 2017, 19) או לתוך קטגוריית "פוליטיקת הזהויות" (ששון-לוי ומשגב 2017). סקירות אלו אינן בודקות לעומק את האתגר האפיסטמי והפוליטי שהכתיבה הרפלקסיבית מניחה לפתחה של הסוציולוגיה הישראלית. דווקא מחוץ לכתיבה הסוציולוגית האקדמית המרכזית גיליתי בנות שיח מרתקות שאיתן מצאתי שפה משותפת מפרה. עבודתה פורצת הגבולות של תמר הגר (הגר 2012; Hager 2015) והכתיבה הייחודית של רלה מזלי (2011), שנעשית מחוץ למסגרות אקדמיות, סיפקו לי זירות שיח ודיון שבהן חשתי עצמי שייכת.

כשביקשתי לעצב את אופייה של מסה זו, קראתי דיונים בספרות האמריקנית והאירופית שהציעו שבעמדה הרפלקסיבית יש קשיים אינהרנטיים שמסבירים אולי מדוע האתגר של אימוץ סוגה זו אינו קל. אחד הקשיים האינהרנטיים בעמדה הרפלקסיבית, נטען שם (Bourdieu 1992), טמון בחוסר היכולת של הדיון ברפלקסיביות ובפוטנציאל האפיסטמי שלה לפתח מודל קוהרנטי בעל מערך מוסכם של מושגים תיאורטיים. ואכן, כשאני מביטה לאחור על התהליך שעברתי בשני העשורים האחרונים אני מוצאת שהניסיון לחבר בין כמה גופי שיח שלא פיתחו שפה משותפת לא היה פשוט. במהלך שנים אלה ביקשתי לחבר שני מרחבים נפרדים של שיח ותיאורטיזציה. המרחב האחד התקיים בתוך קבוצת מחקר שהשתתפתי בה, שהתקבצה במכון ון ליר בירושלים ועסקה בהגדרה מחודשת של לימודי מזרחים ומזרחיות בישראל. מרחב השיח השני התנהל בקהילה דיפוזית של חוקרות שעסקו ביחסי מגדר.

בסוף שנות התשעים השתתפתי בסדנת חוקרים במכון ון ליר שפיתחה שיח תיאורטי פוסטקולוניאלי ביקורתי. הקבוצה, שנפגשה במשך ארבע שנים, ייצרה מרחב שיח חדש והצהירה על כוונתה לפתח ידע ואפיסטמולוגיה חדשים מעמדות מזרחיות לא הגמוניות. הקבוצה הניבה כמה אסופות משפיעות, שתיעדו מחקרים שערכו החברים והחברות בקבוצה מתוך מסגרת תיאורטית ביקורתית, שבמילים של סוציולוג הידע אורי רם פיתחה "פרוגרמה מחקרית ותרבותית פוסט-מודרנית ופוסט-קולוניאלית א-מודרנית או אנטי-מודרנית מסועפת, המזינה את הדיון האינטלקטואלי והפוליטי בישראל מאז ועד היום" (רם 2017, 38). ואף שאהבתי את המורכבות של החשיבה הביקורתית החדשנית של הקבוצה ואת הקשר שהיא פיתחה בין מציאות חברתית למסגרות תיאורטיות ואפיסטמיות, לא מצאתי שהיה בה מקום לאופני הכתיבה הרפלקסיבית ולאפיסטמולוגיה הפמיניסטית שניסיתי לפתח באותן שנים.

המעגל השני שהייתי חברה בו במהלך אותן שנים היה קבוצה די דיפוזית של חוקרות ישראליות שלימדו במרכזים חסרי מימון ללימודי מגדר והתקבצו כמה פעמים בשנה בכנסים אקדמיים וחוץ-אקדמיים. אף שהשתתפתי בכנסים אלו באופן אקטיבי, ובמהלך שני העשורים האחרונים קראתי באדיקות טקסטים מחקריים העוסקים בניתוח מגדרי בחברה הישראלית, לא מצאתי להודות לחשיבה ולדיון הרפלקסיבי שביקשתי לפתח בעבודתי בתוך מעגלים אלה. הניסיון שלי להתנער מהמסגרות הפוזיטיביסטיות הקשיחות של מחקר וכתיבה לא מצא הדהוד בתוך השיח המגדרי בישראל. ניסיונותי המוקדמים לחבר בין הפרספקטיבה

הפוסטקולוניאלית הביקורתית לבין מחקר שעסק ביחסי מגדר בישראל שלחו אותי לקרוא ולמפות את השיחים התיאורטיים של הפמיניזם השחור ושל הפמיניזם הערבי, שדרכם ביקשתי להבין ולעצב את המשמעות המקומית של הגות ומחקר פמיניסטי מזרחי. את המאמר על הפמיניזם הערבי כתבתי בעקבות עבודתי בקבוצת המחקר שבמימון משרד החוץ הדני, שאותה הזכרתי למעלה. דרך מחקר זה יצרתי קשרים בעמאן, ביריחו ובקהיר, ואלה הובילו אותי לתהות מדוע החוקרות הישראליות לא התייחסו בעבודתן לספרות שעסקה במגדר ובחשיבה פמיניסטית לא מערבית במזרח התיכון (Motzafi-Haller 2000). כעבור שנה התפרסם בכתב העת *Signis* מאמר סקירה נוסף (Motzafi-Haller 2001) שבו בחנתי כיצד הובנתה הקטגוריה של נשיות מזרחית וכיצד הודרה החוויה של נשים מזרחיות מן המחקר האקדמי בישראל. מאוחר יותר התעמקתי בגוף עבודתה העצום והמאתגר של התיאורטיקנית השחורה בל הוקס, כדי לאתר קווים משותפים לפיתוחו של שיח פמיניסטי לא לבן ולא בורגני בישראל (מוצפי-האלר 2007). סקירות אלו, שסימנו את חיפושי הדרך התיאורטיים שלי, נערכו בזמן שהייתי משוקעת בעבודת מחקר אתנוגרפית בירוחם. בכך הן עזרו לעצב את אופייה של פרקטיקת המחקר שהגעתי איתה לשדה המחקר ותרמו לעיצוב ספרי **בקופסאות הבטון**, שהתבסס על מודל של מחקר וכתובה רפלקסיביים (מוצפי-האלר 2012).

בעבודתי באותן שנים הפכה הרפלקסיביות לכלי מרכזי, לעמדה שהיא פוליטית ואפיסטמית כאחד. תהליך המחקר שערכתי בירוחם בין 2000 ל-2004 עוצב על ידי מודל האתנוגרפיה הפמיניסטית. כך למשל השתמשתי במגוון שיטות מחקר, ובהן כתיבה עצמית של כמה מבנות השיח במחקר על חייהן ותיעוד מקיף של הסיטואציות שהפגישו ביני – חוקרת מזרחית ממעמד בינוני – לבנות השיח שלי, החולקות איתי רקע אתני אבל לא מעמדי. הדגשת ההדדיות בתהליך הייצור של הידע המחקרי אפשרה לי לא רק להשמיע את קולן של הנחקרות, אלא גם לשרטט את הקווים החתרניים של ידע מקומי. חשוב להדגיש שהרפלקסיביות שעיצבה את עבודת המחקר עצמה עיצבה אחר כך גם את אופני הכתיבה של תוצאותיו. מיקומי בשדה המחקר נדון לאורך כל הספר, שביקש לתעד את מציאות היומיום ואת תפיסות עולמן של נשים מזרחיות בירוחם לא מתוך עמדה קולוניאלית חיצונית אלא כתוצר של המפגש המחקרי בינינו. נקודת הכניסה לאינטראקציה המחקרית (Madison 2006) והתיאור שלה הנכחו את אופן ייצורו של הידע שנרקם בנקודות המפגש המחקרי. עמדה זו מבקשת לפרק באופן מודע את ה"פריבילגיה של הצופה שהופך את שאר העולם לאובייקט לתצפית". במילים של ולטר מיגנולו ומדינה טלוסטנובה בציטטה הפותחת את המסה הנוכחית (Mignolo and Tlostanova 2012), עמדה זו מבקשת להתרחק מהפוסטקולוניאליות אל עבר הדה-קולוניאליות של המעשה המחקרי וייצוג מפני שהיא מסרבת לראות בנשים אובייקט של מחקר המובחן מהחוקרת בעלת הידע והיכולת לפרש. לסיכום, המסע שלי בשני העשורים האחרונים אינו מוליך בהכרח למסקנה פסימית. העבודה הרצינית של חוקרות צעירות כמו השש, נעמן וצלאח אמנם נותרה בשוליים של השיח המרכזי, אבל היא מציבה אתגר ומודל של מחקר וחשיבה בעלי פוטנציאל ממש

ומרגש. סוגה זו מציעה אפשרות ליצירת קטגוריות חדשות של ידע ושל כתיבה ומחקר, ואפשרות המסמנת קשר אמיץ בין אקדמיה למציאות חברתית ופעולה חברתית של שינוי. אני בטוחה שהפוטנציאל המגולם במחקר ובכתיבה רפלקסיבית פמיניסטית ישפיע על אופיו של תהליך ייצור הידע החברתי בישראל. אחת הדרכים להבטיח זאת היא להכשיר דור חדש ומבטיח של תלמידות המתבססות על התובנות של אופני המחקר והכתיבה הרפלקסיביים. כדי שהן לא יחוו הדרה ולא ישלמו מחיר אישי בפיתוח הקריירות האקדמיות שלהן, אני עמלה לייצר קבוצת תמיכה אקדמית שתיתן לגיטימציה לעבודת מחקר כזאת. מסה זו היא אפוא קריאה לחוקרים ולחוקרות צעירות להרים את הכפפה שהשלכתי לפני שני עשורים. אני מזמינה חוקרות צעירות להתבסס על מחקרי, ובעיקר ליצור מערך של מעגלי תמיכה שיעודדו עבודה רפלקסיבית. רפלקסיביות אינה ציווי של עשי ואל תעשי; היא עמדה מופנמת של יושרה אקדמית. זוהי עמדה מטא-תיאורטית מוסרית המספקת נקודת כניסה לפיתוחו של ידע חברתי משמעותי. רפלקסיביות היא פרדיגמת מחקר שיש לה השלכות פוליטיות וחברתיות, ואי-אפשר להתעלם ממנה.

ביבליוגרפיה

- הגר, תמר, 2012. **בכוונה תחילה**, אור יהודה: דביר.
- השש, יאלי, 2017. "כולנו יהודים: על 'זבל לבן', מזרחים ושוליות מרובה בתוך ההגמוניה", תיאוריה וביקורת 48 (קיץ), עמ' 249-264.
- מוצפי-האלר, פנינה, 1997. "יש לך קול אותנטי: מחקר אנתרופולוגי ופוליטיקה של ייצוג מחוץ לחברה הנחקרת ובתוכה", תיאוריה וביקורת 11 (חורף), עמ' 81-98.
- , 2007. "לקרוא את כל הוקס בישראל: פמיניזם רדיקלי, חשיבה ביקורתית ואחוות האחיות החדשה", ניצה ינאי, תמר אל-אור, אורלי לובין וחנוה נווה (עורכות), **דרכים לחשיבה פמיניסטית: מבוא ללימודי מיגדר**, רעננה: האוניברסיטה הפתוחה, עמ' 581-618.
- , 2012. **בקופסאות הבטון: נשים מזרחיות בפריפריה הישראלית**, ירושלים: מאגנס.
- מזלי, רלה, 2011. **קוראת בתמרים**, תל אביב: הקיבוץ המאוחד.
- נעמן, יונית, 2006. "ידוע שהתימניות חמות במיטה": על הקשר בין צפיפות הפיגמנט לשם התואר פרח", תיאוריה וביקורת 28 (אביב), עמ' 185-191.
- צאלח, כלנית, 2016. "אז מה כבר קרה? אוטואתנוגרפיה של מיקרו-אגרסיות על רקע אתני", תיאוריה וביקורת 46 (קיץ), עמ' 67-90.
- רם, אורי, 2017. "סוציולוגיה בימי נתניהו: מגמות ביקורתיות בסוציולוגיה הישראלית בתחילת המאה ה-21", **מגמות נא(2)**, עמ' 13-68.
- ששון-לוי, אורנה, וכן משגב, 2017. "חקר מגדר בישראל בתחילת המאה ה-21: בין נאו-ליברליזם לבין נאו-קולוניאליזם", **מגמות נא(2)**, עמ' 165-206.

- Aune, Kristin, 2009. "Feminist Ethnography," *Encyclopedia of Gender and Society*, Thousand Oaks: Sage, pp. 309–312.
- Behar, Ruth, and Deborah A. Gordon (eds.), 1996. *Women Writing Culture*, Berkeley: University of California Press.
- Bourdieu, Pierre, 1992. "The Practice of Reflexive Sociology," in Pierre Bourdieu and Loic Wacquant, *An Invitation to Reflexive Sociology*, Chicago: University of Chicago Press, pp. 218–260.
- Burawoy, Michael, 2003. "Revisits: An Outline of a Theory of Reflexive Ethnography," *American Sociological Review* 68, pp. 645–679.
- Clifford, James, 1992. "Traveling Cultures," in Lawrence Grossberg, Cary Nelson, and Paula A. Treichler (eds.), *Cultural Studies*, New York: Routledge, pp. 96–112.
- Denzin, Norman K., 2006. "Analytic Autoethnography, or Déjà Vu All Over Again," *Journal of Contemporary Ethnography* 35(4), pp. 419–428.
- Ellis, Carolyn, and Arthur Bochner, 2000. "Autoethnography, Personal Narrative, Reflexivity: Researcher as Subject," in Norman K. Denzin and Yvonna S. Lincoln (eds.), *Handbook of Qualitative Research*, Thousand Oaks: Sage, pp. 733–768.
- England, Kim, 1994. "Getting Personal: Reflexivity, Positionality, and Feminist Research," *Professional Geographer* 46(1), pp. 80–89.
- Fassin, Didier, 2014. "True Life, Real Lives: Revisiting the Boundaries between Ethnography and Fiction," *American Ethnologist* 41(1), pp. 40–55.
- Hager, Tamar, 2015. "Maternal Autobiography as a Site of Feminist Negotiation and Resistance," *Qualitative Inquiry* 21(4), pp. 366–375.
- Hamati-Ataya, Inanna, 2013. "Reflectivity, Reflexivity, Reflexivism: IR's 'Reflexive Turn' — and Beyond," *European Journal of International Relations* 19(4), pp. 669–694.
- Haraway, Donna Jeanne, 1988. "Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective," *Feminist Studies* 14(3), pp. 575–599.
- Hurtado, Ida, 2003. "Theory in the Flesh: Toward an Endarkened Epistemology," *International Journal of Qualitative Studies in Education* 16(2), 215–225.
- Jackson, Michael, 1989. *Paths Towards a Clearing: Radical Empiricism and Ethnographic Enquiry*, Bloomington: Indiana University Press.
- Madison, Soyini D., 2006. "The Dialogic Performative in Critical Ethnography," *Text and Performance Quarterly* 26(4), pp. 320–324.
- Mignolo, Walter D., and Madina V. Tlostanova, 2012. *Learning to Unlearn: Decolonial Reflections from Eurasia and the Americas*, Columbus, Ohio: Ohio State University Press.

- Motzafi-Haller, Pnina, 1997. "Writing Birthright: On Native Anthropologists and the Politics of Representation," in Deborah Reed-Danahay (ed.), *Auto/Ethnography: Rewriting the Self and the Social*, New York: Berg, pp. 195–223.
- , 2000. "Reading Arab Feminist Discourses: A Postcolonial Challenge to Israeli Feminism," *Hagar: Studies in Culture, Polity and Identities* 1(2), pp. 63–89.
- , 2001. "Scholarship, Identity and Power: Mizrahi Women in Israel," *Signs: Journal of Women in Culture and Society* 26(3), pp. 697–734.
- Myerhoff, Barbara, and Jay Ruby, 1982. "Introduction," in Jay Ruby (ed.), *A Crack in the Mirror: Reflexive Perspectives in Anthropology*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, pp. 1–35.
- Ortner, Sherry B., 2016. "Dark Anthropology and its Others: Theory since the Eighties," *HAU: Journal of Ethnographic Theory* 6(1), pp. 47–73.
- Schrock, Richelle D., 2013. "The Methodological Imperatives of Feminist Ethnography," *Journal of Feminist Scholarship* 5 (Fall), pp. 48–60.
- Supriya, Karudapuram E., 2001. "Evocation of and Enactment in Apna Ghar: Performing Ethnographic Self-Reflexivity," *Text and Performance Quarterly* 21(4), pp. 225–246.
- Venkatesh, Sudhir Alladi, 2013. "The Reflexive Turn: The Rise of First-Person Ethnography," *Sociological Quarterly* 54(1), pp. 3–8.
- Visweswaran, Kamala, 1988. "Defining Feminist Ethnography," *Inscriptions* 3–4, pp. 27–44.
- , 1997. "Histories of Feminist Ethnography," *Annual Review of Anthropology* 26(1), pp. 591–621.